

Managing informal interaction
Stancetaking and alignment in Dutch and Indonesian

Proefschrift door Maaïke van Naerssen,
te verdedigen op 13 december 2018

Samenvatting

Veel van wat mensen zeggen tijdens een informeel gesprek draagt niet zozeer bij aan de inhoud van het gesprek, maar is erop gericht de onderlinge relatie tussen de gesprekspartners te onderhouden. De bijdrage die iemand doet, bevat in dat geval geen of weinig nieuwe informatie in termen van propositionele inhoud; er is bijvoorbeeld enkel sprake van een korte instemming (“ja”) of een herhaling van wat een ander eerder heeft gezegd. Hoewel het gespreksonderwerp nauwelijks verder uitgediept wordt, zijn dergelijke bijdragen van groot belang in de onderhandeling rond onderlinge kennis, ervaring en begrip. Dergelijke uitwisselingen die primair gericht zijn op de sociale relatie worden gevat onder de noemer *fatische communicatie*.

Dit onderzoek concentreert zich op verschillende vormen van *fatische communicatie* zoals die voorkomen in informele interactie: (i) instemming en ondersteuning, (ii) herhaling en parafrase en (iii) gezamenlijke betekenisvorming. Daarbij wordt bekeken in hoeverre (de keuze voor) het gebruik van bepaalde typen *fatische zinnen* taalgebonden is door Nederlandse en Indonesische data te vergelijken. Het contrasteren van deze twee talen heeft meerdere voordelen: ten eerste biedt het de mogelijkheid een gedetailleerde analyse van een fenomeen te presenteren met voldoende variëteit aan data-input; ten tweede worden overeenkomsten en verschillen zichtbaar die kunnen leiden tot inzicht in welke patronen taalspecifiek zijn en welke patronen universeel (lijken te) zijn; tenslotte richt de vergelijking zich op de (on)waarheden van het heersende beeld van een tegenstelling tussen Westerse en Oosterse culturele patronen en gerelateerde interculturele communicatieve uitdagingen.

Het onderzoek richt zich uitsluitend en nadrukkelijk op informele interactie als de meest basale, ongecontroleerde vorm van gespreksvoering. De normen die gespreksdeelnemers in dit activiteitstype volgen kunnen beschouwd worden als de standaard die ze aanhouden voor onderling contact met onbekenden en/of in onbekende situaties. De gebruikspatronen van *fatische communicatievormen* in deze interactionele omgeving weerspiegelen dan ook wat men als “normaal” sociaal gedrag ziet. Zonder specifieke contextueel bepaalde richtlijnen zijn dit

de patronen waar men op terugvalt. Juist taalgebruik in deze context biedt daarom belangrijke inzichten in algemene principes van menselijke interactie.

Als onderzoeksmateriaal is gekozen voor enkel niet-gestuurde, informele gesprekken tussen (aanvankelijk) onbekenden. Het materiaal is afkomstig *reality* televisieserie Big Brother. De deelnemers aan het televisieprogramma kenden elkaar voorafgaand aan hun deelname niet en hebben elk dezelfde status binnen de show. Er is dus sprake van een volledige neutrale omgeving voor wat betreft gedrags- en taalgebruiksnormen. In deze omgeving valt daarom te verwachten dat deelnemers zich richten tot hun basale interactionele normen. Hun communicatieve bijdragen kunnen derhalve beschouwd worden als representatief voor “typisch” Nederlands respectievelijk Indonesisch sociaal gedrag: in overeenstemming met hoe de gemiddelde spreker vindt dat men zich hoort te gedragen in bijzijn van anderen. Zowel van de Nederlandse als Indonesische variant van Big Brother is het eerste seizoen bestudeerd, om zoveel als mogelijk de natuurlijkheid van het vertoonde gedrag te waarborgen. Toch moet bij deze opzet worden aangetekend dat er een mogelijkheid bestaat dat deelnemers zich (on)bewust anders hebben voorgedaan dan zij doorgaans doen in contact met (on)bekenden.

Om tot conclusies over zowel specifieke fatische communicatievormen als algemenere gebruikspatronen te komen gaat deze studie uit van een interactioneel-linguïstische benadering. De analyses zijn allen empirisch van aard en maken gebruik van inzichten uit de conversatieanalyse en linguïstische antropologie. Onderlinge relatievorming is zoals gezegd het centrale thema van deze dissertatie en wordt voornamelijk bestudeerd vanuit het perspectief van persoonlijke stellingname (*stancetaking*) en interpersoonlijke positionering (*alignment*). In dat kader worden ook relevante inzichten uit de dialogische syntaxis toegevoegd. Er is hier niet gekozen voor een beleefdheidstheoretische benadering, alhoewel er overlap bestaat met de theoretische uitgangspunten van deze studie in de aandacht voor bestudering van interpersoonlijke relaties. Belangrijke concepten vanuit die hoek worden daarom wel behandeld. Tenslotte worden cultureel-psychologische thema's als individualisme, collectivisme, zelf en ander betrokken bij de contrastieve analyse. Een uitgebreide bespreking van het theoretisch kader waarbinnen deze studie past is te vinden in hoofdstuk 2.

Telkens wanneer iemand een bijdrage doet aan een gesprek valt die op te vatten als een stellingname door de spreker. Dit komt het meest duidelijk naar voren in verklaringen van (gebrek aan) waardering of enthousiasme. Dergelijke oordelen communiceren expliciet wat de positie van de spreker is ten opzichte van het gesprekonderwerp. Een volgende spreker die iets te zeggen heeft over datzelfde onderwerp zal met een communicatieve bijdrage niet alleen de individuele positie kenbaar maken, maar ook een verband leggen tussen de vorige en zichzelf. De relatie die gelegd wordt tussen de stellingnamen van de twee deelnemers vormt de kern van dit onderzoek. In het bijzonder gaat het daarbij om het bewerkstelligen en onderhouden van een positieve onderlinge relatie: de situatie waarin beide partijen eenzelfde positie innemen ten aanzien van het onderwerp van gesprek.

In het tweede deel van het proefschrift worden achtereenvolgens drie typen fatische communicatievormen besproken die worden ingezet in een streven naar een positieve onderlinge positionering. Hoofdstuk 5 richt zich op de wijze waarop gespreksdeelnemers hun steun uitspreken voor andermans communicatieve bijdrage en stellingname. Het gaat daarbij met name om het gebruik van backchannels (bv. “hm-hm”, “oke”), instemmingen (bv. “ja”, “inderdaad” in het Nederlands, “ya”, “betul” in het Indonesisch) en expliciete uitingen van gelijksoortigheid tussen deelnemers en beurten (bv. “ik ook”).

Naast steunbetuigingen worden ook reproducties van eerdere beurten veelvuldig ingezet met het oog op de onderlinge relatie. Door een eerdere uiting (en daarmee stellingname) te herhalen wordt immers een band gesmeed tussen de twee sprekers als resultaat van hun gedeelde positie ten aanzien van het gespreksonderwerp. In hoofdstuk 6 wordt uiteengezet hoe volledige herhaling, gedeeltelijke herhaling en parafrase van een voorgaande interactionele bijdrage gebruikt worden om positieve interpersoonlijke positionering te bereiken.

De derde vorm van fatische communicatie die in het kader van dit onderzoek bestudeerd is, wordt in hoofdstuk 7 besproken: gezamenlijke betekenisvorming. Hoewel betekenisgeving aan een uiting altijd meer dan één participant vereist (minstens een spreker en hoorder), gaat het in dit hoofdstuk om gevallen waarbij meerdere gespreksdeelnemers gezamenlijk een enkele boodschap presenteren. Het presenteren van een boodschap gebeurt hier dus daadwerkelijk door beide partijen, in tegenstelling tot de prototypische situatie waarin de ene spreker een uiting doet en een ander die poogt te interpreteren. Het afronden van andermans gespreksbijdrage gebeurt op verschillende niveaus, van het aanvullen van een enkel woord tot het toevoegen van een complementzin of zelfs een uitbreiding van de originele boodschap. Ook de mate waarin een dergelijke poging tot samenwerking geaccepteerd wordt verschilt behoorlijk, want hoewel de originele spreker de aanvulling kan overnemen wordt er vaak genoeg simpelweg aan voorbij gegaan.

Elk van bovengenoemde fatische middelen wordt zowel in de Indonesische als Nederlandse data gevonden. Dit suggereert dat er inderdaad in beide talen een basale gespreksnorm aangehouden wordt die participanten ingeeft hun actieve betrokkenheid bij een gesprek en de overige deelnemers te laten blijken. Het is klaarblijkelijk gewenst meer dan eens te kennen te geven dat er nog altijd sprake is van een positieve onderlinge relatie. De frequentie waarin bepaalde vormen voorkomen verschilt echter. Waar de hoeveelheid herhalingen bijvoorbeeld groter is in het Indonesisch (zowel in relatieve als absolute zin), vertonen de Nederlandse sprekers een voorkeur voor expliciete uitingen gericht op het kenbaar maken van een gedeelde positionering door middel van uitdrukkingen zoals “ik ook”.

Over het algemeen genomen lijkt de norm dat sprekers een directe relatie tussen elkaar leggen sterker aanwezig onder de Nederlandse sprekers. De onderhandeling over individuele stellingname en interpersoonlijk positionering speelt zich daarmee sterker af op de voorgrond van de interactie. Dit uit zich in het openlijk benoemen of verbinden van de individuele bijdragen door middel van

vormen als “ook”, “ja” en “dat is waar”, ook wanneer er sprake is van een herhaling of aanvulling. Dergelijke elementen zijn afhankelijk van de voorgaande beurt om tot een betekenisvolle interpretatie te kunnen komen, dus door dit soort anaforische uitingen wordt er openlijk een noodzakelijke relatie tot (een uiting van) een andere spreker gelegd. Deze observatie betekent geenszins dat de Indonesische sprekers zich minder zouden bekommeren om het onderhouden van een interpersoonlijk relatie, het suggereert alleen dat dit onderhoud op een andere manier tot uiting gebracht wordt. Zo wijst het veelvuldig gebruik van herhalingen erop dat het toevoegen van een expliciet verbindend element niet nodig is om een verband te leggen. De gelijkenis tussen uitingen en bijbehorende stellingnamen is voldoende duidelijk om een positieve interpersoonlijke positionering te bewerkstelligen en die kenbaar te maken aan de betrokken partijen. De taalspecifieke voorkeuren resulteren in een conversationele stijl die, in dit geval, (het taalgebruik van) de Nederlanders dan wel Indonesiërs kenmerkt.

De resultaten van deze exploratieve, contrastieve, studie lijken erop te wijzen dat het belang van fatische communicatie en interpersoonlijke positionering universeel belangrijk gevonden worden, maar dat de keuze voor de talige middelen die daarbij worden ingezet taalspecifiek is. Dit suggereert dat mensen, ongeacht die taal ze spreken, bepaalde interactionele patronen volgen (een *human interaction engine*). Aangezien dit onderzoek alleen op deze twee talen betrekking had is het van belang meer talen te bestuderen om claims met betrekking tot universaliteit verder te onderbouwen. Waar het aankomt op stellingname en onderlinge positionering bieden de verschillen en overeenkomsten in conversatiestijl mogelijkheden tot het verder ontwikkelen van (training in) interculturele communicatie. Weten wat de basale aannames rond “normaal” sociaal gedrag in informele interactie zijn en weten hoe talige middelen daar bij voorkeur (niet) voor gebruikt worden, vergroot de kans op succesvolle communicatie aanzienlijk.